

Jmenné tvary adjektiv – nekonečný příběh

Koztýnec, 13. října 2022.

Karel Komárek, FF UP Olomouc.

Jmenné tvary adjektiv ve staré češtině – náš článek v LF 2020.

Jmenné tvary adjektiv v novodobé češtině (zhruba od 2. poloviny 19. století) – náš úkol.

*Něco z těch pradávných vzorců chování je stále **přítomno**.*

Stanice Vltava, předevčírem.

Naše excerpce: zatím **290** JTA (290 různých adjektiv, u nichž je doložen JT).

Z toho jinde než v příručkách a korpusech nalezeno **112** JTA.

Zdroje:

Štícha a kol., *Velká akademická gramatika spisovné češtiny*, 2022 (dle ČNK): **133** JTA.

Cvrček, *Mluvnice současné češtiny*, 2010 (dle korpusů): **57** JTA.

Komárek M., *Příspěvky k české morfologii*, 2006 (dle literatury): **58** JTA.

Šmilauer, *Novočeská skladba*, 1947 (dle literatury): **112** JTA.

KNLA (excerpta beletrie).

SYN (verze 7), dotaz v jazyce CQL: [tag="AC.*"] – **222** JTA.

Texty:

ARBES Jakub (1873)

BLOY Léon (překlad 1918)

ČAPEK Karel (před 1938)

ČEP Jan (1959–1962)

DURYCH Jaroslav (1921–1962, celkem 16 knih)

DYK Viktor (1914–1918)

ERBEN Karel Jaromír (1853)

GOETHE Johann W. (překlad 1968)

HERRMANN Ignát (1880–1918)

JIRÁSEK Alois (1888–1900)

KLOSTERMANN Karel (1906)

MAREK Pavel (citáty úřední korespondence z let 1920–1924)

NERUDA Jan (před 1891)

NEUMANN S. K. (1918)

RAIS Karel Václav (1893–1902)

VRBA Jan (1920)

Z dobové kodifikace a popisů češtiny:

Brus jazyka českého (1. vyd. 1877, s. 11):

V přísudku kladme, pokud možno, neurčité tvary v jednot. i v množ. čísle, jako: nemocen, -a, -o; pilen, -na, -no atd. *Otec můj jest nemocen, rodiče jsou zdrávi, žáci jsou pilni, sestry jsou bedlivy* atd. Jenom tehdy klade se místo neurčitého tvar určitý, rozeznávají-li se oba smyslem, např.: *Žák jest hodný, pročez jest hoden odměny*. Přídavná, jež neurčitého tvaru již pozbyla, mají ovšem i v přísudku vždy tvar určitý či dlouhý, na př.: *Tato růže jest bílá; Tento vrch jest vysoký, onen nízký* a p.

Brus jazyka českého (3. vyd. 1894, s. 32):

V přísudku užívejme tvarů neurčitých, hlavně pokud se jich užívá ve všech rodech, jako: nemocen, -a, -o; pilen, -na, -no atd. *Otec můj jest nemocen, rodiče jsou zdrávi, žáci jsou pilni, sestry jsou bedlivy* atd. Avšak přídavná určitá jsou v takovýchto případech: *Přátelé jsou moudří, tabule jest černá, louky jsou zelené* a p., protože již nelze užívati adj. neurčitého, zvláště v rodě mužském. – Druhdy vyskytá se tvar určitý i neurčitý, a tu pak mají význam různý, na př.: *Žák jest hodný, pročez jest hoden odměny*.

GEBAUER Jan, *Historická mluvnice jazyka českého* III/1, s. 294:

[...] myslím, že by jen ta adjektiva měla mívati tvary jmenné v sg. fem. a rovněž tak v neutr. a v plur., která jich jsou schopna také v sg. masc.; tedy na př. *sestra je zdráva* [...], ale nikoli: *noc je černá* [...]

GEBAUER Jan, *Historická mluvnice jazyka českého* IV, s. 198:

Co se jich [= JTA] zachovalo a co v jazyku spisovném zachovávati dlužno, učí usus dobrých spisovatelův. Toho se sluší držeti. Co jest přes tu míru, nejsou archaismy, nýbrž rčení strojená [...] Nikdo nepíše, že *strom je velik* nebo *pole veliko*, pročez nemá se také psáti, že *zahrada je velika* nebo *stromy jsou veliky*. Podobně chybně se píše [...] *tanečnice byly příliš rozpustily* Ner., *ulice (v Orientu) jsou nepravidelny* t. [...]

ŠMILAUER Vladimír, *Novočeská skladba*, 1947, s. 158:

Vedle toho mívají jiná adjektiva, zvláště na *-ný*, jmenné tvary jen ve femininu a v plurále, např.: *Zůstala lhostejna v tom reji* Čap. Ch. [...] Tvar tyto se nepokládají za oprávněné a v dnešním jazyku značně ustoupily.

Průruční mluvnice češtiny, 1995, s. 400–401:

Nejčastěji se jich užívá v maskulinu [...] Ženské a střední tvary v sg. a plurálové tvary všech rodů jsou zcela archaické (*Jak jste stára?* [...]), nebo se jako tvary knižní vyskytují daleko řídkěji než tvary mužské: *Jana byla velmi zvědava*. Naproti tomu u adjektiv na *-ný* se jako archaismus vyskytují jmenné tvary v rodě ženském a v plurálu, ale dnes se už nepoužívají v rodě mužském: *Je mi lhostejna* X * *Je mi lhostejen*.

+++

JTA ne v m. sg.:

marna – marno – marny a mnohé jiné;

nevyhnutelna, nečitelno, neviditelny a mnohé jiné;

maličky, plničky, mladistva (ojedinělé);

zřejma – zřejmo – zřejmy (lexikálně vázané);

dobro – dobry, veškera – veškero – veškery (lexikálně vázané);

laciny (lexikálně vázané);

bílo, celo, milo (vliv predikativ), *hezka, zběsily* (ojedinělé až umělé, dle Gb. „strojené“);

dřevěny (ojedinělé – vztahové!);

jak jsou svati proti ožralým, hladovým a zpustlým farářům Dur. *kterým svato nic není* SKN.

Z našich dokladů:

Dále se mám zeptat, jste-li volen Reginu dnes ráno doprovodit Arb

Tento dekret jest nesmírně důležit Bloy

(Bloy dále: *hojny, nádherna, nečitelno, podivuhoden, pozoren, vrtkav...*)

Podplukovník Lamotte [...] hlásil, že bitva jest nevyhnutelna Dur

čivová soustava, která bývala netečna Dur

(Durych dále: *čestni, nebezpečni, necitelni, protivni, žluti, chory, schůdna, svati...*)

Nadarmo v loktech zemře ti, / marny jsou všechny oběti Kvapil/Dvořák

při stěnách byly regály a skříně plny, plničky knih JirVěk
Tys krásna jak ta Španělka Ner
Náš kraj se ženil dnes, bral oblohu si sličnu Ner (ne rým!)
Společnost byla dosti pestra Ner
Slova by neřeklo, jen by se dívalo / jarním svým zrakem, a já bych byl nah SKN (ne rým!)
škrobené sukně houpaly se jí a šustily kolem širokého těla; nebyly dlouhy, jen tak po
venkovsku Rais

Časté JTA od prázdný:

prázden CvrMSČ Ští2022; Kterak však žít prázden přátelství Hněvkovský; po dvě léta školy
byl prázden Kosmák
když byla ulice prázdna Dur
Mžikem bylo pole prázdná JirVěk
celé řady měsíců a let se zdají prázdný Dur

SSJČ „zast. v přísudku a v doplňku tvary jmenné“, např. *byl potřeben peněz* (Miroslav Hanuš), dále s. v. (ná)pomocen, prázdný aj.

Jmenné tvary v neutru sg. (na -o):

1. Jmenná část přísudku, přičemž podmětem je:

1.1. Infinitiv: *Bylo slušno a spravedlivo pítí dnes mocně Dur*

1.2. Zájmena *to, co, nic, všechno*:

To už je zbytečno, ty už nebojovaly Dur

Jest spravedlivo říci aspoň to, co se zdá potřebno a vhodno Dur

Zab ty lotry, kteří nikoho nemilují, / kterým svato nic není SKN

Příjemno se zdálo všecko, co bylo temné Dur

1.3. Vedlejší věta: *Přece nám nemůže být lhostejno, komu se dostane statků Dur*

2. Predikativum (stavové – základ věty jednočlenné): *Bylo tu mílo Dur*

1. lze nahradit dlouhým tvarem, 2. nelze nahradit dlouhým tvarem.

Ale co 1.2. s nevyjádřeným podmětem? *Pelhřimov se řádně vyplatil za Jeho Veličenstva císaře Rudolfa, jak jest obecně známo Dur*. Lze i tu převést na známé?

Viz: *O jejich povaze není nic známo Dur*. Ale *všecko se zdálo známo Dur*. A je známo a srozumitelné, že žádostivost bývá po dlouhou dobu [...] nepodrobená Dur.

Podobně *je záhodno*.

Opouštěti Řím je těžko Dur – tady lze nahradit dlouhým tvarem, ale kdyby se vynechal auxiliár? *Těžko opouštěti Řím!* Těžko tady nahradit.

A typy sub 1. mají asi vliv na užití n. sg. ve větách s obvyklými subst. podmíněty:

*Ano, vždyť **nádvoří jest plno vozů** panských před královskou komorou.* Dur

JTA v n. sg. – vliv predikativ:

*Herec, co má, zvláště těch časů, kdy je divadlo pořád **prázdnó*** JirVěk

Může to být vliv predikativa: *V sále je ještě **prázdnó**.*

*Vše **bílo**, svahy a břehy v závějích* JirVěk

***Bílo** je na dvoře. Stopy jdou k hnoji* Rey

*Bylo jí **příjemno, mílo** s ním se procházet* JirVěk

Stačilo by transformovat: *Když se s ním procházela, bylo jí **mílo, příjemno/příjemně**.* A máme predikativum.

Mohl by se doplnit podmět „to“: *Bylo jí **to** příjemné, procházet se s ním.*

*A nebylo jí **to nemílo*** JirVěk

*Nebylo mu **nemílo**, že setkal se se starochem* JirVěk

To je mezistupeň mezi „*Nebylo mu **nemílo***.“ (tečka, predikativum, podobně jako *nebylo mu **mdlo***) a „*Nebylo mu **nemílo** to setkání*.“ (tady je jmenný tvar hyperkorektní, s podmínětem v mužském rodě by to nešlo).

Drobný rozdíl – přítomnost či nepřítomnost „to“:

Jest přirozeno, že Bůh [...] Dur

Je to přirozeno, že se tu člověku, zvláště cizinci, po Španělich stýská Dur

To „to“ mírně mění situaci. Lépe motivuje volbu dlouhého tvaru: *Je to přirozené, že...*

Náš výzkum předběžně dokládá vývojový posun zhruba mezi první (*Sladko je žiti, Bylo radostno hledět*) a druhou polovinou 20. století (*Krásné je žít*).